

Neoliberalisme: Een Nederlandse Geschiedenis

Auteurs: Bram Mellink & Merijn Oudenampsen

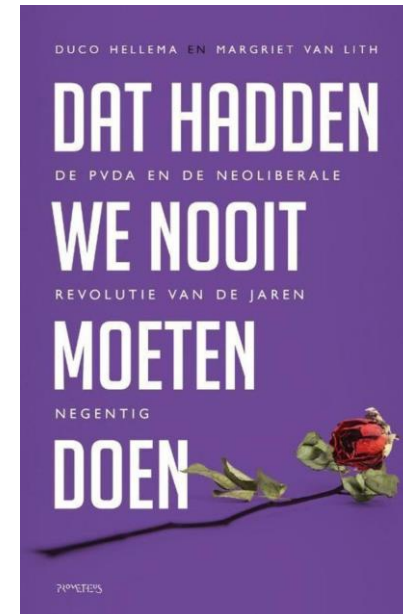
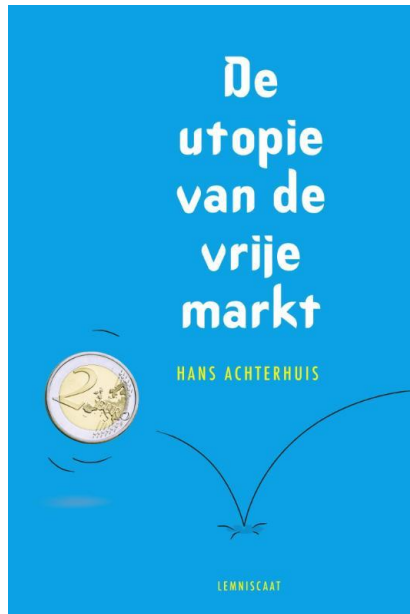
Powerpoint: Sam de Muijnck (ONE)

Waarom dit boek?

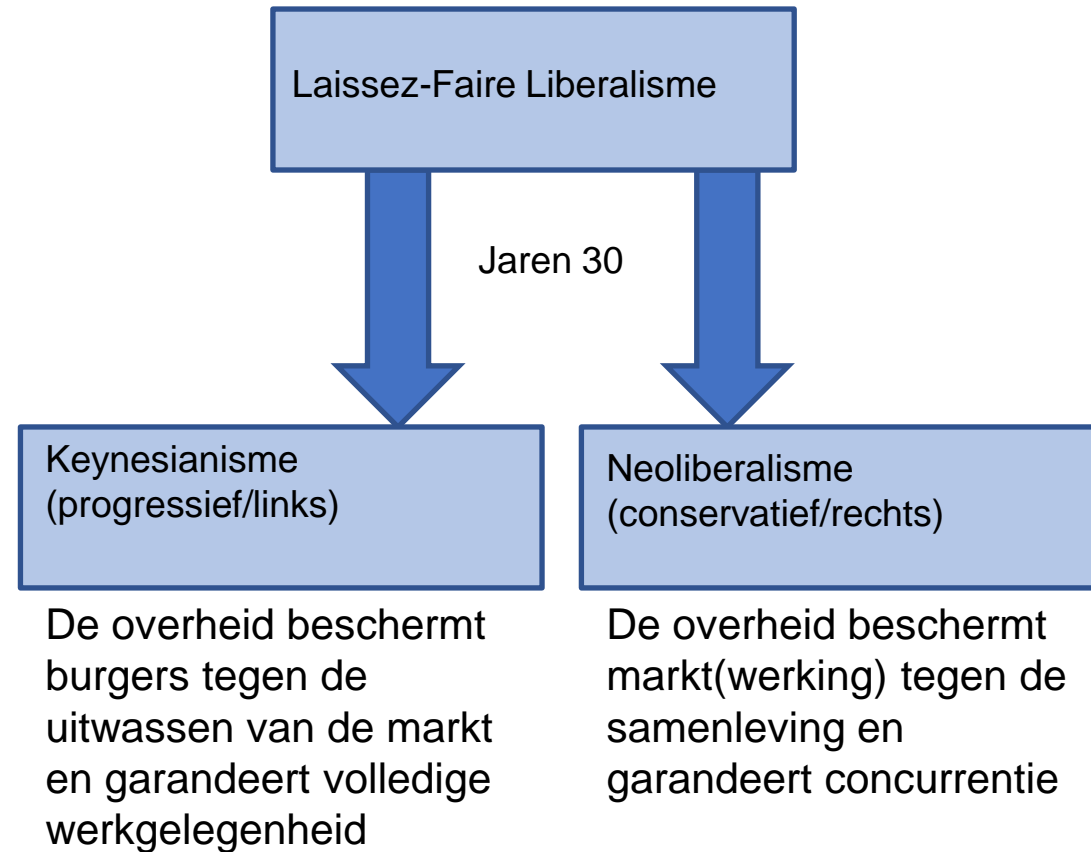

Huidige gebrek aan kennis over Nederlandse geschiedenis van het neoliberalisme:

- Bijv Rutte in 2008 over de *'hardwerkende Nederlander'*, *'terreur van de middelmaat'* en de *'vrije markt'*. Hij dacht dat *'sociale markteconomie'* een linkse Den Uyl term was terwijl hij van de Duitse christelijke liberaal van Ludwig Erhard kwam.
- Nederlandse boeken over neoliberalisme zijn net zo onwetend over de Nederlandse geschiedenis en doen alsof neoliberalisme een Angelsaksische importproduct is dat hier maar matig en laat bodem heeft gekregen.

Oorsprong en definitie neoliberalisme

Naoorlogse strijd over economisch beleid	Links		Rechts
Politieke partijen	PvdA	KVP, ARP & CHU	VVD
Sociale groepen	Vakbonden		Werkgevers
Economische ideeën	Keynesianen		Neoliberalen

Hoe loonprijspiraal tegen te gaan?	Keynesianen	Neoliberalen
Denkers	Galbraith, Marcuse	Hayek, Friedman
Politieke groepen	Socialisten, vakbonden & linkse delen van confessionelen & liberalen (PPR, D66, nieuw links)	Conservatieven, werkgevers & rechtse delen van confessionelen & liberalen
Kernwaarde	Essentiële goederen gaan boven luxegoederen	Eigen/individuele verantwoordelijkheid
Publieke voorzieningen (zorg, onderwijs, sociale zekerheid, wonen, etc.)	Uitbreiden	Inperken
Particuliere consumptie en bezitsvorming	Inperken: Voor loonmatigingen en tegen consumptiemaatschappij, <i>'klootjesvolk'</i> en <i>'biefstuksocialisme'</i>	Uitbreiding: Stimuleren koophuis en sparen om arbeiders te <i>'ontproletariseren'</i> en meer kapitalisten te maken

Meest opvallende bevindingen

- Neoliberalisme heeft al Nederlandse wortels sinds jaren 30
- Was in Nederland vooral technocratisch: controversiële politieke keuzes werden gemaakt door ambtenaren en bedrijven, en gepresenteerd als apolitiek
- Sobere wederopbouw schiep onbedoeld genereuze verzorgingsstaat
- Poldermodel onttrok neoliberale beleidsdoorbraken aan het zicht
- Marktdenken ging samen met christelijk gemeenschapsdenken: De eigen verantwoordelijkheid van de koopman en dominee
- Ambtelijke zendingsdrang verspreidde marktwerking sterk

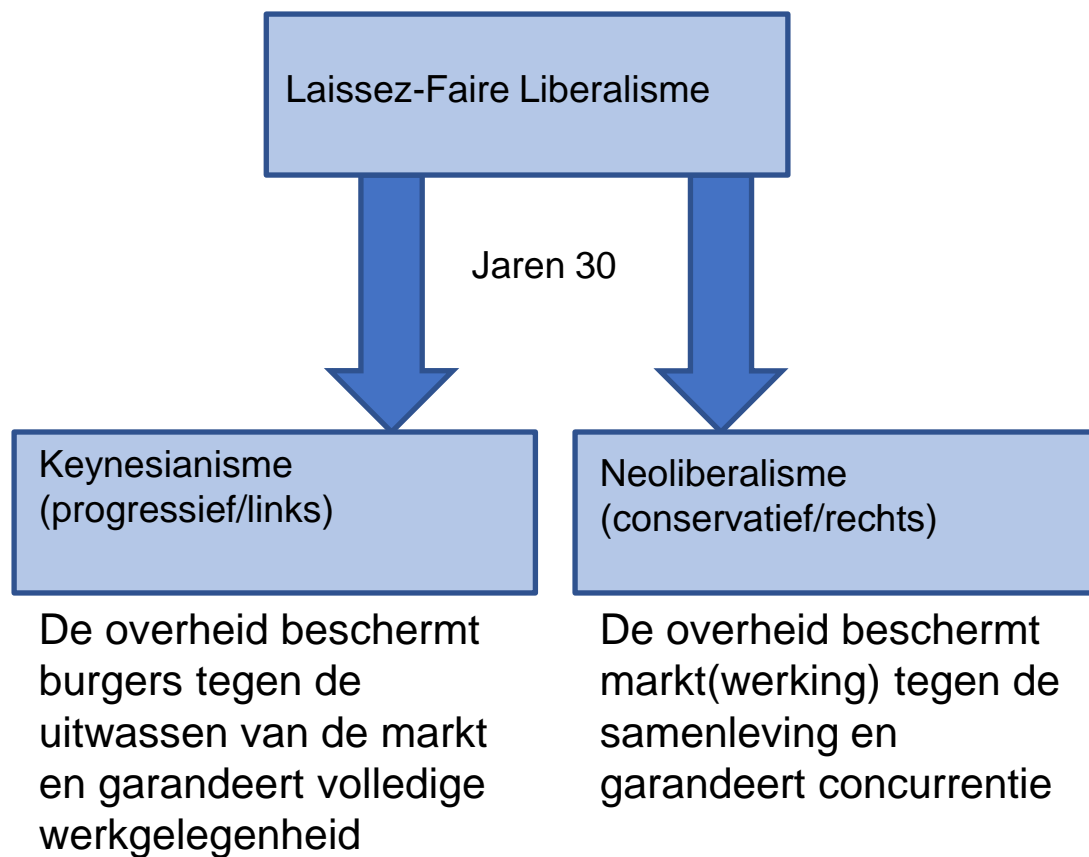
Sinds de financiële crisis 2008 willen steeds meer mensen van het neoliberalisme af

- Neoliberaal beleid heeft een holle staat geschapen → Tijdens de crisis van 2008 ontbraken nieuwe invloedrijke ideeën en werd dus gevolgd door nieuwe liberale golf met bezuinigingen, privatiseringen, decentralisering en de *participatiesamenleving*
- Onder economen: Rethinking economics (diversiteit denktradities), Mazzucato (publieke investeringen), Piketty (vermogensongelijkheid)
- Klimaat en corona crisis
- Verkiezingen 2021: iedereen tegen 'neoliberalisme'
- Maar het zal lang duren en veel werk vereisen voordat het echt anders zal zijn.

Inhoudsopgave

1. Van nachtwaker tot marktwachter (1929-1946)
2. Politici zonder partij (1947-1952)
3. Het calvinistisch compromis van de wederopbouw (1948-1958)
4. De wedergeboorte van een boekhoudersmentaliteit (1952-1966)
5. Keynesianisme zonder Keynes (1966-1973)
6. De crisis van het keynesianisme (1973-1977)
7. 'Ideeën zijn machtiger dan geweren' (1977-1981)
8. De nieuwe zakelijkheid (1982-1989)
9. Het verlangen naar een Nederlandse Thatcher (1989-1994)
10. De maakbare markt (1994-2002)

Inleiding

1. Van nachtwaker tot marktwachter (1929-1946)

Hugo Bordewijk (1879-1939)

- Groningse jurist (proefschrift 1905 *Rechtspersoonlijkheid der Nederlandsche koloniën*) en hoogleraar economie, bedaarde man met stevig gegronde denkbeelden
- Theoretisch Oostenrijkse school, Eugen von Böhm-Bawerk
- 1919-1934 medewerker en redactielid *De Economist*
- Verenigde in 1934 anti-devaluïsten & pro-gouden standaard hoogleraren, werkgevers en ambtenaren. Maar zij waren onsuccesvol in het verdedigen van het klassieke liberalisme.

1. Van nachtwaker tot marktwachter (1929-1946)

Abraham Josephus Jitta (1887-1958)

- Beroepsprovocateur, hoogleraar rechter, oud redacteur Groene Amsterdammer, van Joodse afkomst.
- Nam in 1939 leiding van het netwerk en maakte de stap naar het neoliberalisme door de staat als actieve marktwerker te zien. Lazen neoliberale stukken uit het buitenland maar hadden geen contact.
- Richtte het elitaire *Comité ter Bestudering van Ordeningsvraagstukken* op.

1. Van nachtwaker tot marktwachter (1929-1946)

Henri Keus (1889-1971)

- Hengelose (met Rotterdamse roots) werkgever van het bedrijf HEEMAF
- Contact Röpke
- Publiceerde boek in 1942
- Centraal binnen de naoorlogse neoliberale beweging als geldschieter en politiek strateeg

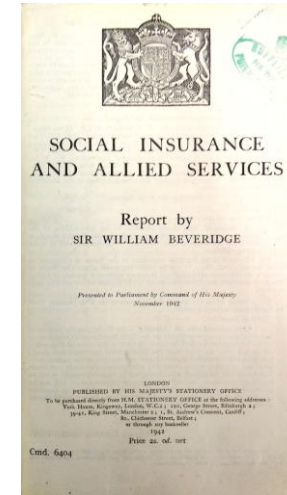
1. Van nachtwaker tot marktwachter (1929-1946)

Opkomst verzorgingsstaat en keynesianisme

- In 1945 kwam het rapport *Sociale Zekerheid* van Commissie-Van Rhijn uit dat geïnspireerd was op het Beveridge-rapport.
- Poging tot brede progressieve beweging *Nederlandse Volksbeweging (NVB)* bestaande uit sociaaldemocraten, sociaal-liberalen en progressieve christenen (omgevormd tot de PvdA, zonder katholieken).

Reactie neoliberalen

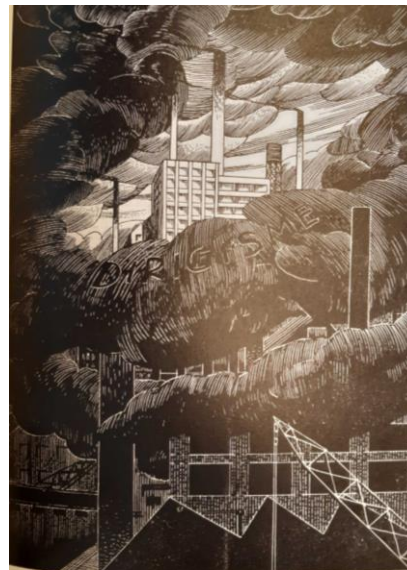
- Herleving *Comité ter Bestudering van Ordeningsvraagstukken*
- Oprichting *Federatie Nederlandse Bedrijven (FNB)* door Jos Krop
- Oprichting populistische *Comité Burgerrecht* door dichter Leo van Breen bestaande uit neoliberalen, conservatieven, kolonialisten & (oud-)fascisten.

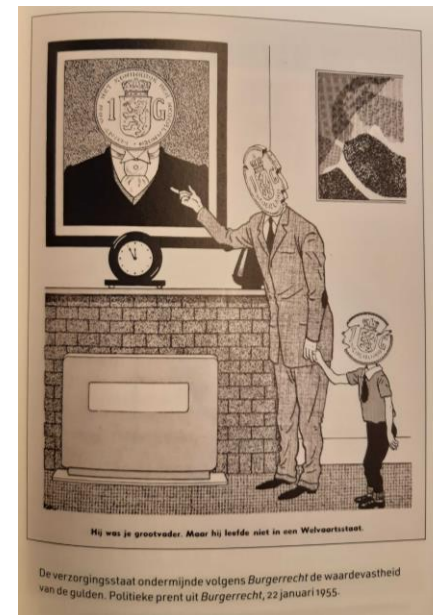
Burgerrecht

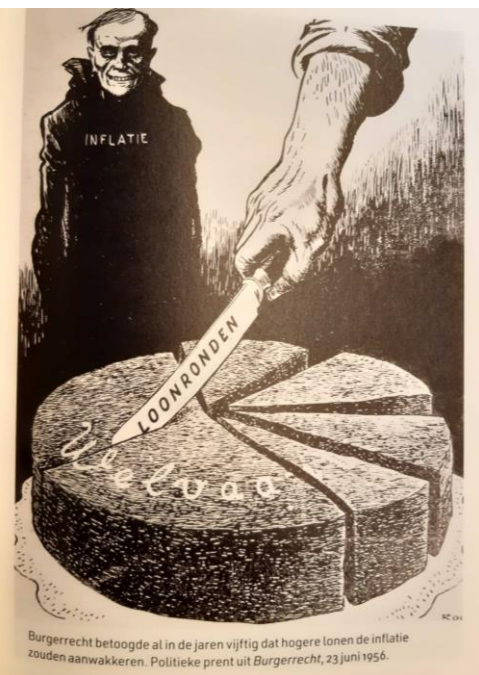
Cover van het neoliberalistische weekblad *Burgerrecht*, 5 oktober 1955

De donkere wolven van het dirigisme pakken zich samen boven de Nederlandse industrie. Politieke prent uit *Burgerrecht*, 11 mei 1957.

De verzorgingsstaat ondermijnde volgens *Burgerrecht* de waardeverhouding van de gulden. Politieke prent uit *Burgerrecht*, 22 januari 1955.

Burgerrecht betoogde al in de jaren vijftig dat hogere lonen de inflatie zouden aanwakken. Politieke prent uit *Burgerrecht*, 23 juni 1956.

Een prima perssinaasappel

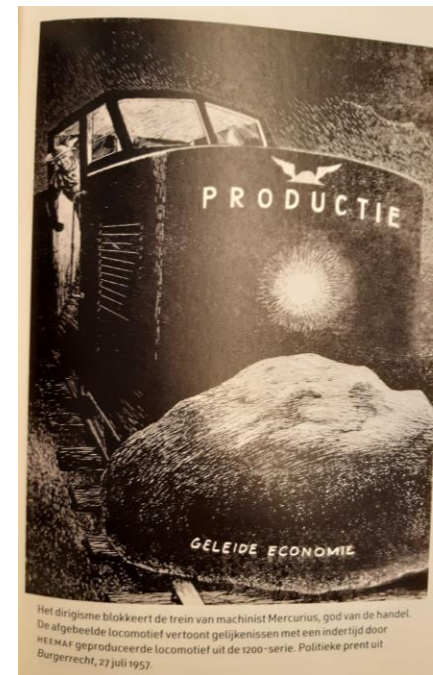
'Een prima perssinaasappel'. Politieke prent uit *Burgerrecht*, 17 september 1955

De ondernemer gaat kopje onder door toenemende overheidsbemoeienis. Politieke prent uit *Burgerrecht*, 18 augustus 1957

De arbeider geketend door het collectivisme. Politieke prent uit *Burgerrecht*, 19 augustus 1956.

Het dirigisme blokkeert de trein van machinist Mercurius, god van de handel. De afgebeelde locomotief vertoont gelijkennissen met een indertijd door *HEEMAE* geproduceerde locomotief uit de 1200-serie. Politieke prent uit *Burgerrecht*, 27 juli 1957.

2. Politici zonder partij (1947-1952)

Internationale ontwikkelingen

- In 1938 stelde Lavergne en Rüstow de term *neoliberalisme* voor tijdens het Walter Lippmann Colloquium maar door de oorlog viel het comité uit elkaar.
- Na succes van *Road to Serfdom* van Hayek in 1945 werd in 1947 de *Mont Pelerin Society* opgericht bestaande uit academici, werkgevers, journalisten en politici. Vanaf het begin was dit een groep met macht, middelen en invloed.

Nederlandse ontwikkelingen

- Derde bijeenkomst *Mont Pelerin Society* in 1950 in Nederland (Bloemendaal, Amsterdam & Afsluitdijk). Keus was voorzitter van de Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde (economen) en hield Hayek spreken voor het grote publiek en Mises tijdens het diner (die vond men te radicaal en traditioneel om anderen te overtuigen)

Henri Keus (links) en Friedrich Hayek (midden) tijdens een koffiepauze op het congres in Bloemendaal.

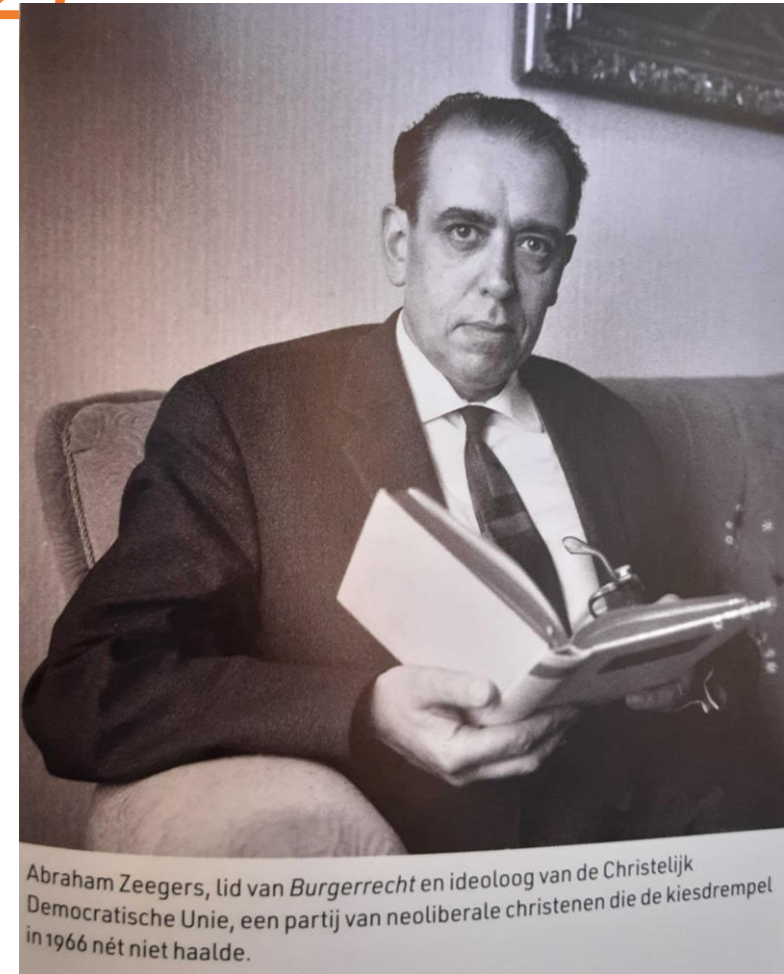
Groepsfoto bij de Afsluitdijk. Uiterst links zit Abraham Carel Josephus Jitta, rechts van het midden Friedrich Hayek.

2. Politici zonder partij (1947-1952)

De neoliberalen richtten zich op ideeënpolitiek, niet partijpolitiek, en experimenteerden (met Keus en van Breen in de leiding):

- Publieke debat en kranten
 - Eigen blad *Burgerrecht*: Onsuccesvol, te radicaal
 - Kochten (delen van) meerdere blaadden op
 - Delfts weekblad *Prinsestad*
 - Oud-verzetsblad *Kompas*
 - CHU-blad *De Nederlander*
 - *Haagse Post*
 - Goed contact met: *De Telegraaf*
 - Waren in staat ongeveer één vijfde van de Nederlandse studenten te bereiken met stukken van *Comité Ordening*
- Pogingen partijen binnen te dringen en gefaalde pogingen eigen neoliberale partijen op te richten
 - VVD: Stelde weinig voor
 - KVP, CHU & ARP: Succesvol (zoals oud fascist Abraham Zeegers en oud premier Gerbrandy bij de ARP)
 - PvdA: Onsuccesvol, maar stimuleerde wel afsplitsers

3. Het calvinistisch compromis van de wederopbouw (1948-1958)

Aanzetten tot planeconomie in 1945 (uiteindelijk afgezwakt en mislukt)

- Premier Schermerhorn kondigde nationalisatie DNB & mijnen aan
- Minister van Handel Hein Vos: Oprichting CPB met Jan Tinbergen als directeur, sociaal economische raad

Congres 1947: Maatschappelijke planning

- Inspiratie: Beveridge, Keynes en Mannheim
- Aanwezige keynesianen: Vos, Tinbergen en Van Rhijn
- Aanwezige neoliberalen: Jitta en Hennipman

Naoorlogse strijd over economisch beleid	Links		Rechts
Politieke partijen	PvdA	KVP, ARP & CHU	VVD
Sociale groepen	Vakbonden		Werkgevers
Economische ideeën	Keynesianen		Neoliberalen

3. Het calvinistisch compromis van de wederopbouw (1948-1958)

Rooms-rode coalitie: KVP (Romme) & PvdA (Drees)

- Sinds de mislukte oproep van Troelstra tot revolutie in 1918 werden socialisten buitengesloten van mee besturen. Dit veranderde in 1939 waarin een brede coalitie van democratische partijen werd gevormd ten tijde van crisis.
- De ontwikkelingen tijdens de oorlog maakte de rooms-rode coalitie verder mogelijk, bestaande uit de twee grootste electorale groepen → Het Nieuwe Bestand in 1946.

SAMENWERKING

07-07-54

Steeds bredere basis

3. Het calvinistisch compromis van de wederopbouw (1948-1958)

- KVP Romme's economische visie: Katholiek corporatistische overlegeconomie, maar dit ging enkel over het proces en bood geen inhoudelijke economische visie.
- Om rechtse flank van tevreden te stellen werd de conservatieve Gerardus Huysmans minister van Economische Zaken (1946-1948) en die ontsloeg alle (Keynesiaanse) ambtenaren aangenomen door Vos.
- In 1948 werd hij opgevolgd door KVP hoogleraar economie Jan van den Brink. Hij was geïnspireerd door zowel de christensocialist Stafford Cripps (UK Labour Party) als de neoliberale Ludwig Erhard (DU CDU), beide collega ministers van economische zaken. Ambtenaren domineerden met steun van buitenaf van neoliberalen als Keus.
- Aanpak: corporatistisch liberaal aanbodbeleid, exportgerichte industriepolitiek met lage belastingen en goedkope arbeid. Vakbonden gingen akkoord met loonmatiging in hoop op banen.

Minister van Economische Zaken Jan van den Brink opent de bonenfabriek Bofa, 3 februari 1950. Op de achtergrond een propagandaposter voor het industriebeleid.

4. De wedergeboorte van een boekhoudersmentaliteit (1952-1966)

Paradox van het ontstaan van de Nederlandse verzorgingsstaat

- Voor 10 jaar PvdA leverde premier (Drees), ministers van financiën (Lieftinck, van de Kieft, Hofstra) en top economische ambtenaar was Keynesiaan (Jan Pen, 1952-6 hoofd AEP EZ), maar toch bleven publieke investeringen en welvaartsstaat uit (alleen AOW in 1956).
- Pas tijdens de jaren 60 kwam de verzorgingsstaat tot stand onder (grotendeels) centrumrechtse kabinetten, onder andere: de bijstand, arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO), Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ), minimumloon, Mammoetwet.

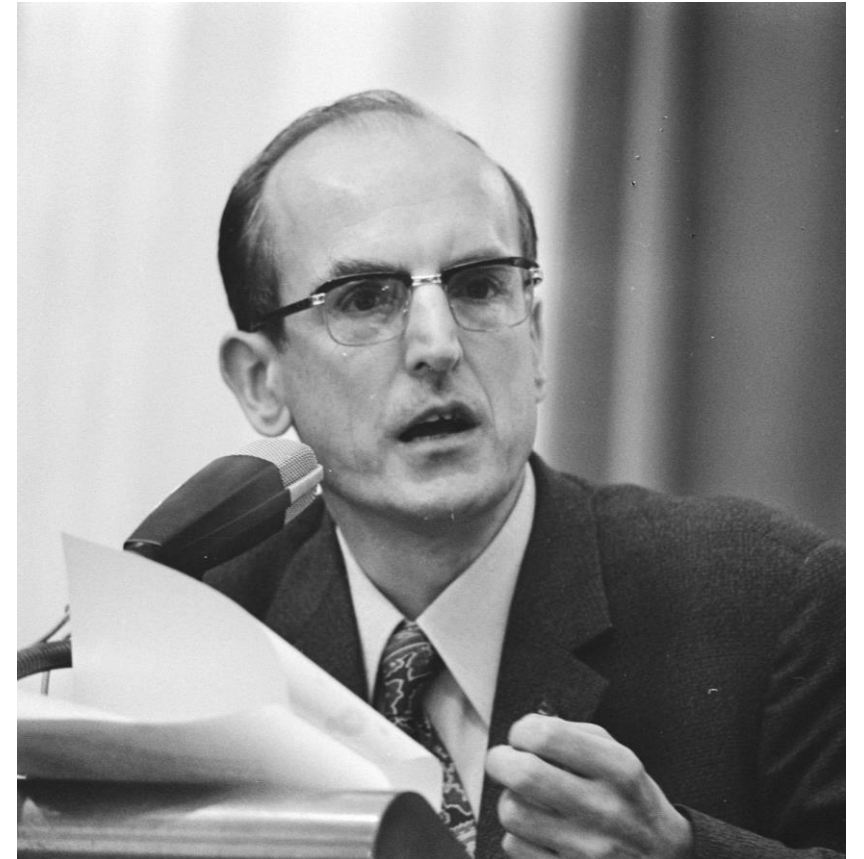
Opkomst publieke keuze theorie

- Vanaf jaren 50 in de wetenschap door Arrow en Downs, en later Tullock en Buchanan.
- Dit was een reactie op de ideeën over de overheid en bureaucratie van Weber, Webbs, Keynes en Schumpeter, die ambtenaren als professionals in dienst van het publieke/algemene belang zagen.
- Aandacht van marktfalen naar overheidsfalen
- Werd invloedrijk binnen het ministerie van financiën

4. De wedergeboorte van een boekhoudersmentaliteit (1952-1966)

Willem Drees jr. (1922-1998)

- PvdA, DS'70, zoon premier Drees, econoom, ambtenaar, IMF, directeur Rijksbegroting 1956-69, thesaurier-generaal 1969-71, 2^e Kamerlid 1971-77, Minister van Verkeer en Waterstaat 1971-72, 1977-84 lid Algemene Rekenkamer
- Proefschrift: Ministers zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor de begroting en hebben elk hun eigen belang om meer geld te vragen voor hun ministerie en de gerelateerde pressiegroepen → Overheidsuitgaven lopen uit de hand tegen het algemeen belang in. De oplossing is om de rol van de minister van financiën te versterken.
- Oprichting 1969 Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven samen met Cees Goedhart en Theo Stevers
- DS'70 was in de eerste instantie snel succesvol en trad toe tot het kabinet Biesheuvel maar verloor aanzien door niet op eigen ministeries (infrastructuur en onderwijs) te willen bezuinigen

4. De wedergeboorte van een boekhoudersmentaliteit (1952-1966)

Zijlstra norm

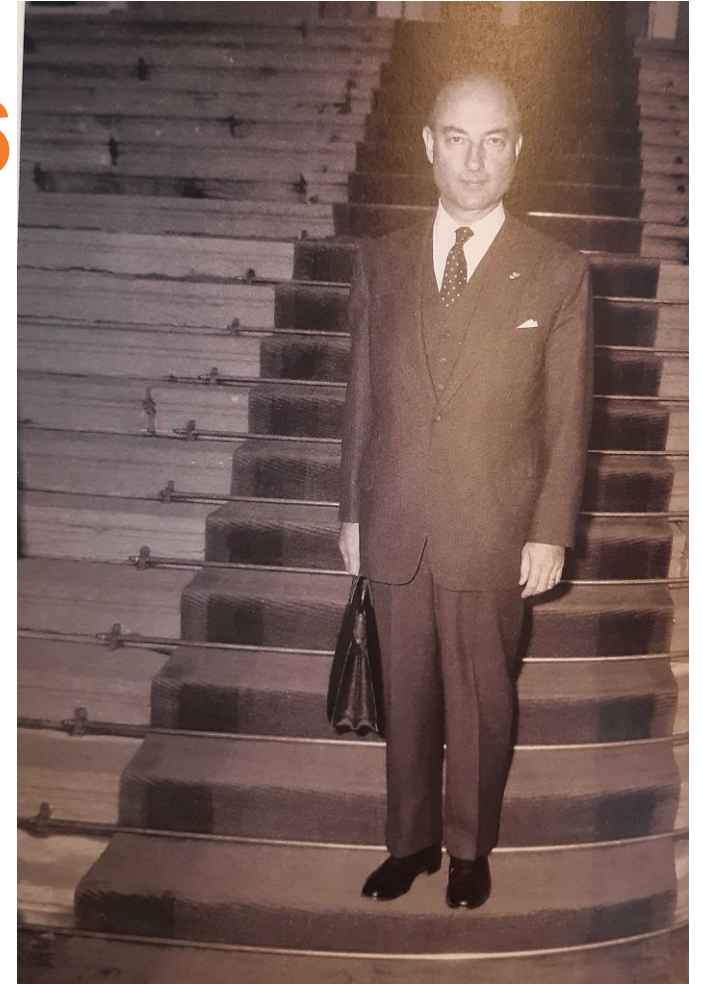
- Jelle Zijlstra (1918-2001): minister van Economische Zaken 1952-59, minister van Financiën 1958-63 & 1966-67, premier 1966-67, president DNB & voorzitter BIS 1967-81
- Zijlstra-norm ingesteld in 1960: Structurele begrotingsruimte (zoals berekend met de controversiële modellen van het CPB) als basis voor het samenstellen van de begroting

4. De wedergeboorte van een boekhoudersmentaliteit (1952-1966)

Rommenorm

- Overheid mag niet meer groeien dan de rest van de economie (relatief gelijk blijven of krimpen)
- Toen deze norm lichtelijk overschreden werd viel het centrumlinkse kabinet-Cals in 1966 tijdens de 'Nacht van Schmelzer'

4. De wedergeboorte van een boekhoudersmentaliteit (1952-1966)

Loonprijspiraal

- 1945 stimulering emigratie vanwege angst voor werkloosheid, babyboom & terugkomsten uit Indonesië
- Maar tegen 1955 waren er geen arbeidsoverschotten maar arbeidstekorten → zwarte lonen boven CAO, wat liet zien dat vakbonden, werkgeversverenigingen en de overheid hun greep op werkenden en kapitalisten verloor.
- Pogingen om gastarbeiders uit omliggende en middellandse zee landen hierheen te halen maar dit loste het probleem niet op.
- In 1958 viel het rooms rode kabinet omdat de KVP weigerde belastingen te verhogen. In 1959 maakte het 'werkgeverskabinet' een einde aan de geleide loonpolitiek, iets waar de confessionelen voor waren en de liberalen en socialisten tegen. Dit leidde tot nog meer loonstijgingen.

4. De wedergeboorte van een boekhoudersmentaliteit (1952-1966)

Hoe loonprijspiraal tegen te gaan?	Keynesianen	Neoliberalen
Denkers	Galbraith, Marcuse	Hayek, Friedman
Politieke groepen	Socialisten, vakbonden & linkse delen van confessionelen & liberalen (PPR, D66, nieuw links)	Conservatieven, werkgevers & rechtse delen van confessionelen & liberalen
Kernwaarde	Essentiële goederen gaan boven luxegoederen	Eigen/individuele verantwoordelijkheid
Publieke voorzieningen (zorg, onderwijs, sociale zekerheid, wonen, etc.)	Uitbreiden	Inperken
Particuliere consumptie en bezitsvorming	Inperken: Voor loonmatigingen en tegen consumptiemaatschappij, 'klootjesvolk' en 'biefstuksocialisme'	Uitbreiding: Stimuleren koophuis en sparen om arbeiders te 'ontproletariseren' en meer kapitalisten te maken

5. Keynesianisme zonder Keyn (1966-1973)

Hoe angst voor loonprijsspiraal ervoor zorgde dat centrumrechtse kabinetten de linkse oplossing van een verzorgingsstaat uitvoerde

- Het rechtse antwoord was moeilijk geworden want waren niet juist loonstijgingen een vorm van particuliere welvaart, het kan niet tegelijkertijd de oplossing en het probleem zijn. Daarbij was de verzorgingsstaat nog nauwelijks opgebouwd dus dit kon moeilijk gezien worden als de oorzaak van het probleem en als de oplossing om te bezuinigen.
- Radicale nichevoorstellen bij gereformeerden, boeren en *de Telegraaf*: Zowel particuliere als publieke soberheid. Zij wezen vakbonden aan als gierig en schuldig.
- Centrumrechts ging daardoor voor de linkse oplossing van publieke voorzieningen. Kabinet-De Jong met KVP ministers Veldkamp (zorg) en Klompe (maatschappelijk werk).
- Maar dan wel in ruil voor afspraken over loonmatigingen met vakbonden (maar die konden dit uiteindelijk niet leveren) → 1970 grootste naoorlogse staking bij de Rotterdamse haven georganiseerd door communisten → Staking succesvol en lonen stegen → Regering bevroor de lonen → Vakbonden in een spagaat maar kozen uiteindelijk om de protest stakingen tegen loonmatigingen te steunen → Brede wantrouwen tov vakbonden

6. De crisis van het keynesianisme (1973-1977)

- Kabinet Den Uyl (1973-77): Keerpunt '72 van PvdA, D'66 en PPR met gedoogsteun van KVP & ARP
 - Jan Pen over PvdA en vakbonden: *'Alle kiezers wordt honing om de mond gesmeerd'* *'Sinterklaas pakt uit of het niet op kan'* → Hans Wiegel *"Sinterklaas bestaat en daar zit ie"* (1972)
 - Neoliberale kamp: Min EZ Ruud Lubbers (KVP), Min Fin Duisenberg (PvdA), DNB president Zijlstra (ARP; voorstander monetaire shock therapie) en aanvankelijk parlementaire meerderheid voor overheidsbestedingsbeperkingen
 - Internationale invloeden
 - 1973 oliecrisis en eind Bretton Woods systeem → Koersverandering: brede consensus voor succesvol Keynesiaans stimuleringsbeleid & exploitatie gas uit Groningen
 - Internationaal nieuwe Keynesiaanse planning & democratisering
 - Willy Brandt in West-Duitsland
 - Bruno Kreisky in Oostenrijk
 - Olof Palme in Zweden
- Inspiratie Den Uyl: loonmatiging in ruil voor medezeggenschap en winstdeling
→ Weerstand werkgevers + Vakbonden niet akkoord met loonmatigingen
→ Loonmatigingsmaatregelen maar geen compensatie voor arbeiders
→ Breuk in het Keynesiaanse blok

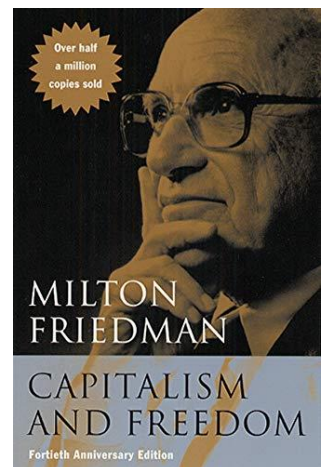
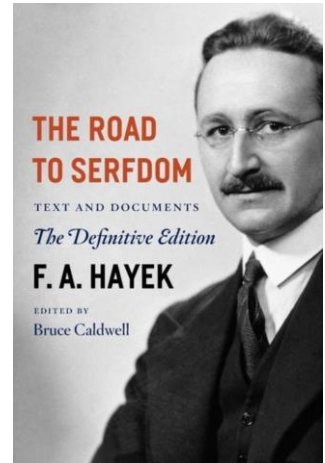
6. De crisis van het keynesianisme (1973-1977)

- Vanaf 1975 leek stagflatie structureel → Restrictief monetair beleid
 - Friedman werd nieuwe leider van het neoliberalisme met het monetarisme en de natuurlijke werkloosheidskritiek op de Philips curve, maar gold in Europa als radicale reactionair (mede vanwege zijn steun voor de dictator Pinochet).
 - DNB was vanaf de jaren 30 gematigd monetaristisch: naast de geldhoeveelheid beïnvloedde ook begrotings- en inkomenspolitiek inflatie.
- CPB modellen
 - Vanaf jaren 50 centraal in beleid
 - In 1974 komt het controversiële VINTAF (neoklassieke Solow groei) model waarbij meer overheidsuitgaven opeens tot meer werkloosheid leidt
 - Rapport 1975: Negatieve voorspelling → Druk van ambtenaren Min Fin en DNB om te bezuinigen (anekdote bezoek ambtenaren bij Duisenberg op zeilvakantie in Friesland) → Collectieve lasten mogen maximaal 1% van nationaal inkomen stijgen per jaar
 - Economen debat in ESB 1977 tussen Keynesianen (Tinbergen, Pen, Heertje, van der Zwam, Halberstadt, Driehuis de Galon, van den Doel) en neoliberalen (Drees jr, Stevers, Goedhart, sociologen Schuyt en van Doorn en politicoloog Daudt)

7. 'Ideeën zijn machtiger dan geweren' (1977-1981)

- Internationale neoliberale beweging
 - Publieke manifesten: Road to Serfdom, Capitalism & Freedom
 - Academische scholen: Public choice theory, rational expectations, supply side economics
 - Denktanks in VS, VK en DU: Institute Economic Affairs, Centre for Pol Studies, Adam Smith, Cato, Heritage, Manhattan, Bertalsmann, Ludwig Erhard
- Nederlandse neoliberale beweging
 - Geen private denktanks maar ambtenaren, DNB, CPB & WRR
 - 1977 Mont Pelerin Society in Hilton Hotel Amsterdam met opgenomen speech van Friedman, Hayek, Muller Armach, Harris, Seldon, Hennipman, Coen Oort (min fin), Pieter Kortweg (min fin), werkgevers, bankiers.
 - Radicale voorstellen van Friedman en Hayek (afschaffen verzorgingsstaat en geld privatiseren) paste niet bij Nederlandse consensuspolitiek → Lijphart (pp 141-2):
'was het gebruik van ingewikkelde economische argumenten en het goochelen met cijfers, die voor de meeste mensen niet te begrijpen waren' een goede manier om 'compromissen tegenover de achterban in de zuilen te verdedigen. ... De kunst was om politieke zaken die de neiging hadden om de emoties op te wekken, voor te stellen alsof het helemaal geen politieke en dus tot tweedracht aanleiding gevende zaken waren, maar kwesties die volgens objectieve gevestigde principes van de economische leer' konden worden afgehandeld.
 - Verschil: VS en VK waar neoliberalen meer buitenstaanders waren die de gevestigde keynesiaanse beleidselite van de troon stoten met een felle ideeënstrijd vs Nederland waar het Keynesianisme nooit de dominante beleidsfilosofie was geworden en de verdeeldheid in partijen beleidseconomen een voortrekkersrol gaf

7. 'Ideeën zijn machtiger dan geweren' (1977-1981)

Neoliberale ambtenaren en economen

- 1975 Opening 'betonnen bunker van Financiën'
- Anekdote: Duisenberg gaf Coen Oort (thesaurier-generaal, Chicago school) golfballen met Den Uyl zijn hoofd erop
- 1977 Centraal Economische Commissie (CEC; Rutten voorzitter, EZ, Fin, AZ, SZ, DNB & CPB): Zeggen dat op basis van VINTAF er 10 miljard bezuinigd moet worden → Bestek '81 van Van Agt I leid tot kritiek van links en vakbonden (ook onder christenen zoals min SZ Wil Albeda) → Sterk afgezwakte bezuinigen
- 1981 Publicatie *Beheersing van de overheidsuitgaven* (de *bezuinigingsbijbel* in de woorden van Zalm): Voorstel wetenschappelijk bureau VVD van Lense Koopmans (gepromoveerd bij Jan Pen, ambtenaar min fin & schreef studieboek *Overheidsfinanciën*), Oort, Kortweg en Dick Meys (min fin)
- Rotterdam liberaal bolwerk (de '*Friedmaniaken*'): Kortweg en zijn promovendus Bomhoff (PvdA, LPF) maakte concurrerend model met CPB en zetten DNB aan tot strenger monetair beleid
- Publieke debat: 1981 *Free to Choose* op TROS, Min Fin van der Stee stuurde ambtenaren naar publieke debat

7. 'Ideeën zijn machtiger dan geweren' (1977-1981)

- 1979: 2^e oliecrisis & Volcker shock → Stijging van rentekosten, toename werkloosheid en daling huizenprijzen
- Van Agt II: Centrumlinks vecht kabinet met als compromis: bezuinigen en werkgelegenheidsprogramma (bedacht door Keynesiaanse econoom Jo Ritzen PvdA) → maar die sloopte min fin en zorgde voor extra bezuinigingen
- Keynesiaanse Schouten SER plan: Lonen bevroren en loonbelasting omlaag → Arbeidskosten dalen, vraag blijft gelijk en begrotingstekort loopt op → Steun CDA, D66, PvdA, CPB maar gestopt door Van Agt & Min Fin

Ritzen

Schouten

8. De nieuwe zakelijkheid (1982-1989)

1982 Lubbers I CDA-VVD

- Lubbers: Ging van pragmatische Keynesiaan naar neoliberal, stond internationaal bekend als *'Ruud Shock'*
- Gepresenteerd als apolitek, no-nonsense, nieuwe zakelijkheid om de linkse en rechtse kanten van het CDA bij elkaar te houden → Terugkeer van Lijpharts pacificatiepolitiek na breuk jaren 60 en 70 met polarisatie
- Veel ministers uit het bedrijfsleven (p 165) → Ze runnen *'BV NL'*
 - Markwerking in de zorg: Philips
 - Belasting herziening: ABN
 - Privatisering studiefinanciering: Bankiers
 - Privatisering NS: Rabo (Wijffels)
- Meer markt, minder overheid: Bezuinigingen, privatiseringen, verlaging ambtenarenlonen en uitkeringen, dereguleren en minder belasten van bedrijven
- Prioriteit: Winstherstel, dat zou uiteindelijk tot investeringen en banen leiden
- Praktijk: Beleid → Winstherstel en toenemende werkloosheid (net als in de VS en VK, waar het monetarisme openlijk faalde en werd vervangen)

Verplegend personeel demonstreert tegen door het kabinet aangekondigde bezuinigingen. De fietstocht door verplegend personeel vertrekt bij het Julianaziekenhuis in Amsterdam, 12 mei 1982.

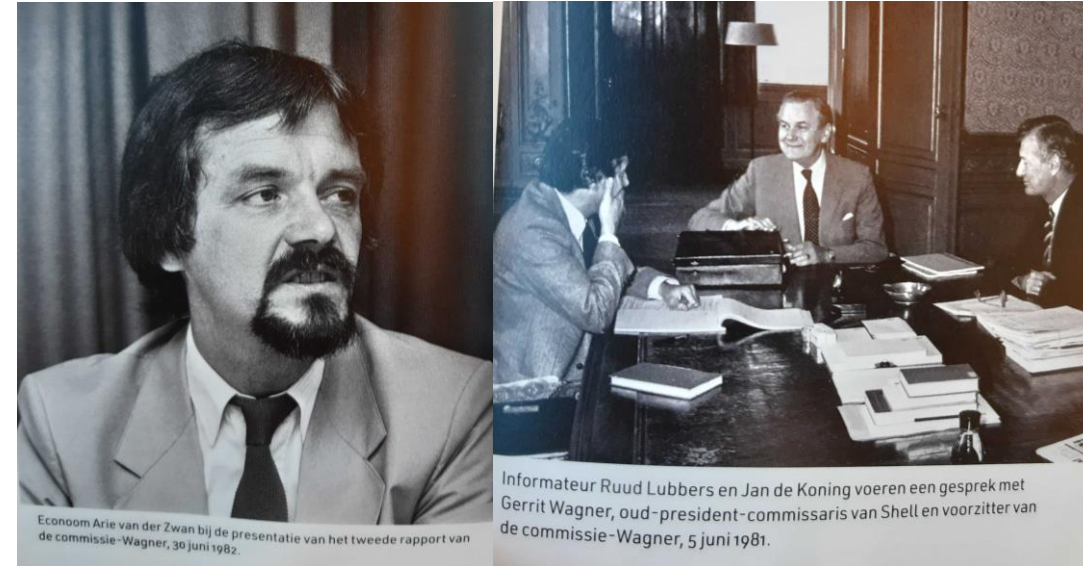

Premier Margaret Thatcher en premier Ruud Lubbers bij een persconferentie ter gelegenheid van het Britse staatsbezoek, 19 september 1983.

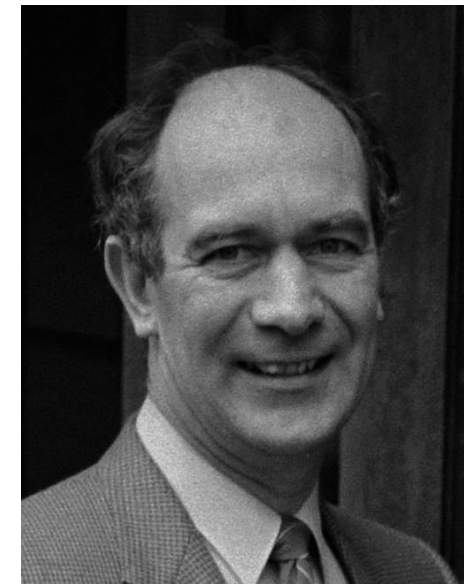
8. De nieuwe zakelijkheid (1982-1989)

Aanbodseconomie

- Zoals in de jaren 50: lastenverlichting, deregulering, liberalisering en flexibilisering
- EZ & Commissie Wagner → Verspreide en legde dit denken op aan alle ministeries en beleidsterreinen
- Arie van der Zwan: Ook eerst links, WRR rapport 1980 Plaats en toekomst Nederlandse industrie → Opening voor technocratische supply side industriepolitiek → CEC pakte het op maar zonder de centralistische aanpak & depoliteerde het want het lag gevoelig binnen het CDA
- → Commissie Wagner: Rutten selecteerde secretaris, ABN, Shell, Philips, DSM, Unilever, Dreesmann, van der Zwan, Piet Vos (neoliberale FNV). Werd gezien als een rechts plan maar van Agt omarmde het en voorkwam het gematigde Keynesiaanse Schouten plan → Uitwerking door Rutten, Korteweg en Le Blanc in het geheime rapport De Zure Appel
- → Veel hiervan in het regeerakkoord Lubbers I → Kritiek van: vakbonden (FNV & Kok), links (PvdA & Den Uyl), sociale CDA blok (Bert de Vries), economische instituties (CPB, IMF en OESO). Maar steun van min fin (Ruding, CDA), DNB (Duisenberg), Rutten, Zalm, Bomhoff, Korteweg → Ze riepen op tot nieuwe simpele neoliberale CPB modellen → Oproep Tinbergen: Nieuwe synthese Keynes & Friedman want consensus onder economen noodzakelijk voor maatschappelijke rol

Bert de Vries

Onno Ruding

8. De nieuwe zakelijkheid (1982-1989)

De Rutten Boys van Algemene Economische Politiek (AEP) bij het ministerie van Economische Zaken:

- Frans Rutten: Sinds 1973 SG, pas vanaf 1978 neoliberaal.
“Toen ik secretaris-generaal werd op Economische Zaken zei een collega op Financiën: “Frans, het enige wat je nodig hebt is een secretaresse die voor je typt en verder maken jij en ik samen het financieel-economisch beleid van Nederland wel, daar hebben we niemand anders voor nodig.”
- Anton Knoester en Pieter Korteweg: Monetarisme
- Jarig van Sinderen: Supply side economics
- Cees Oudshoorn: Uiteindelijk VNO-NCW voorzitter
- Zalm: Oorspronkelijk links, ambtenaar min fin, directeur CPB, min fin, VVD leider, ABN

De Rutten Boys

Frans Rutten

Cees Oudshoorn

Pieter Korteweg

Anton Knoester

Jarig van Sinderen

Gerrit Zalm

9. Het verlangen naar een Nederlandse Thatcher (1989-1994)

Rubbers III: CDA-PvdA

- 1989: Nijmeegse Rede Kok: Compromis neoliberalisme en Keynesianisme (derde weg), consensus polder politiek ipv polariserende linkse meerderheid zoals Den Uyl
- Regeerakkoord:
 - Activerende arbeidsmarktbeleid (inspiratie Zweden) + vrouwenemancipatie → Economische groei
 - Publieke investeringen zullen weer gedaan worden en vakbonden weer betrokken
- Praktijk:
 - Door financiële tegenvallers roep om bezuinigingen → Geen correctie van het beleid van eerdere kabinetten Lubbers
 - Alsnog kritiek van neoliberalen dat het niet hard genoeg ging en te corporatistisch. Arbeidsmarktbeleid VS als inspiratie: Pim Fortuyn, Bolkestein, Elco Brinkman (rechtervleugel CDA), Andriessen (EZ, AEP, FMF).
 - Enorme toename WAO → Neoliberalen riepen op tot sociaal minstelset en Kok maakte de belofte om de hoogte en duur WAO gelijk te laten (enkel volume zal afnemen) → Dit was niet genoeg dus brak belofte en bezuinigde toch, maar voerde geen fundamentele herziening door met het Bami akkoord met Bert de Vries (linkervleugel CDA) → Kok enorm onpopulair

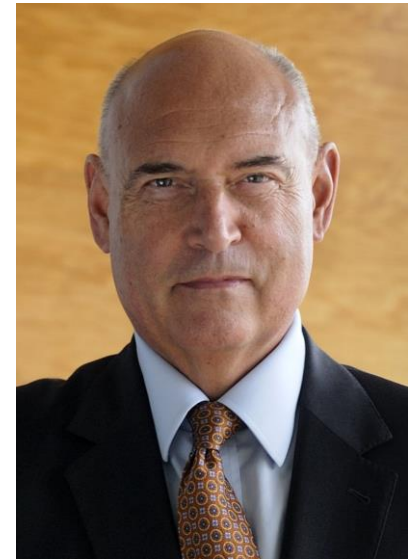

9. Het verlangen naar een Nederlandse Thatcher (1989-1994)

- Veranderingen publieke sector en overheidsbeleid
 - Jaren 80: Verzelfstandiging van publieke organisaties
 - Jaren 90:
 - Beperkte privatiseringen maar vooral decentralisering en introductie marktprikkels
 - Oprichting Algemene Bestuursdienst: Ambtenaren zijn voortaan universele managers zonder vakinhoudelijke expertise die rouleren
 - Samen zorgende ze ervoor dat er nog steeds politieke verantwoordelijkheid is maar geen controle en expertise over de beleidsterreinen
- CPB
 - Planbureau paradox: Wetenschappelijk aanzien nam af en politieke invloed nam toe
 - Vanaf jaren 80 doorrekenen van verkiezingsprogramma's
 - Bomhoff en ondernemer Jaap Rosen Jacobson richtte in 1995 richtte het onderzoekinstituut NYFER op als alternatief
- In de jaren 80 was neoliberalisme technocratisch → behoefte open neoliberale ideologie
 - CDA: In 1984 Wijffels ('de filosoof achter Lubbers') & Borstlap *De verantwoordelijke samenleving*. Spanning: conservatieve gemeenschap vs kosmopolitische bedrijven. In 1993 Wijffels, Zijlstra en Balkenende *De komende kabinetsperiode*.
 - VVD: Sociale/progressieve als Vonhoff, Voorhoeve & Dijkstal vs neoliberale als Bolkestein, Groenveld, Kinneging, van Doorn en Langman (die de waarborgende staat van Drees jaren 50 als ideaal aanwezen).
 - PvdA: Rick van der Ploeg betoogde dat Chicago school beleid simpelweg goed is voor de economie

Algemene Bestuursdienst
Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

Rick van der Ploeg

10. De maakbare markt (1994-2002)

- Vrijhandelsverdragen van Maastricht (1992) en GATT (1994) → Crisissfeer over het concurrentievermogen van Nederland met haar te starre arbeidsmarkt, topzware verzorgingsstaat en kartelparadijs
 - *Het Platform Globalisering*, de 'Show van Koos' Andriessen (CDA, min EZ) op tv met bedrijven
- Ad Geelhoed: sec-gen EZ (opvolger Rutten), PvdA, rechtsgeleerde, schreef het lesboek over Europees economisch recht en centraal in marktwerkingsbeleid van de jaren 90
- Term *marktwerking* gemunt door EZ ambtenaren: synthese van mededinging & ordening, overheid als marktmeester en marktconform
- Verkiezing 1994:
 - Verlies neoliberale CDA met Brinkman & PvdA grootste met een verhaal over sociale rechtvaardigheid
 - D66 stuurde aan op een paars kabinet, cultureel progressief en het eerste kabinet zonder christelijke partijen sinds 1918.
 - Maar dit zou ook het eerste kabinet sinds de jaren 50 zijn met de VVD en PvdA. Dilemma PvdA: Coalitie met naar rechts geschoven CDA of radicale VVD onder Bolkestein.
 - Paars akkoord: *Werk, werk en nog eens werk* met loonmatiging, belastingverlaging, deregulering, privatisering, ontkoppelen uitkeringen en flexibilisering. Investerings in activerende verzorgingsstaat bleven wederom uit vanwege gevoelde noodzaak voor bezuinigingen.
 - Kok in 1995: *Afschudden van ideologische veren.*

Ad Geelhoed

10. De maakbare markt (1994-2002)

- Verschuiving naar rechts economisch beleid kwam niet electorale veranderingen maar vanuit de ambtenaren en economen: CEC als *schaduwkabinet* en EZ als *markt maffia*.
- Begrotingsbeleid
 - Zalm was VVD lid terwijl vele dat niet wisten (incl. Bolkestein) maar werd min fin.
 - Jaren 80 begrotingsbeleid rondom feitelijke tekortnorm: bij mee of tegenvallers geld bij of af van de begroting
 - Jaren 90 Zalm norm (geïnspireerd op Lucas en Barro): plafond voor overheidsuitgaven, bij mee of tegenvallers opgenomen in begrotingstekort en overheidsschuld.
 - Zalm & Waigel (Duitse min fin, CDU): Stabiliteits- en groeipact. Ruding was blij want min fin kan nu EU regels gebruiken als argument tegen parlement.
- CEC & EZ
 - Operatie marktwerking, deregulering en wetgevingskwaliteit (MDW) invoeren van new public management (NPM) in allerlei sectoren met behulp van nieuwe Algemene Bestuursdienst

10. De maakbare markt (1994-2002)

Wijers

Vermeend

Melkert

- Verkiezingen 1998: Voorspelbaar en saai → Paars II
 - Zonder eerdere strijd binnen kabinet tussen Melkert (werd PvdA fractievoorzitter 2^e kamer) en Wijers (VVD, werd consultant)
 - Rechtse PvdA'ers in het kabinet
 - Staatssec Fin: Vermeend (fiscaal jurist)
 - Staatssec Cultuur, kunst en media: Van der Ploeg (econoom)
 - Internationaal stond Kok bekend om de derde weg en het Nederlandse poldermodel, maar nationaal vooral als technocratisch en corporatistisch
 - Kok benoemde Geelhoed in 1997 tot sec gen AZ (hoogste ambtenaar)
- Sociale Zaken
 - Groeiuitkeringsgerechtigden jaren 80 → Financiële prikkels en dwang → Repressieve verzorgingsstaat
 - Neoliberale loonkostensubsidies en Keynesiaanse Melkertbanen (snel afgezwakt en gestopt door rechts in politiek en technocratie)
 - Flexakkoord 1996 → 1999 wet → 2001 opheffing publieke arbeidsbureaus → Opkomst uitzendbureaus
- Verkiezingen 2002
 - Melkert volgt Kok op → 9/11 & Fortuyn (antimigratie en neoliberaal, net als Wilders later tot crisis 2009)

Conclusie: Een holle staat

Huidige gebrek aan kennis over Nederlandse geschiedenis van het neoliberalisme

- 2008 Rutte over de *hardwerkende Nederlander, terreur van de middelmaat, vrije markt*. Hij dacht dat *sociale markteconomie* een *Den Uyl term* was ipv neoliberaal van Erhard (CDU)
- Nederlandse boeken over neoliberalisme (van Achterhuis, van Rossem, van den Brink, Hellema, van Lith) zijn net zo onwetend

Lessen uit het boek

- Neoliberalisme heeft al Nederlandse wortels sinds jaren 30
- Was in Nederland vooral technocratisch: controversiële politieke keuzes werden gemaakt door ambtenaren en bedrijven, en gepresenteerd als apolitiek
- Sobere wederopbouw schiep onbedoeld genereuze verzorgingsstaat
- Poldermodel onttrok neoliberale beleidsdoorbraken aan het zicht
- Marktdenken ging samen met christelijk gemeenschapsdenken: De eigen verantwoordelijkheid van de koopman en dominee
- Ambtelijke zendingsdrang verspreidde marktwerking sterk

Sinds crisis 2008 langzaam aan verandering

- Neoliberaal beleid heeft een holle staat geschapen → Tijdens de crisis van 2008 ontbraken nieuwe invloedrijke ideeën en werd dus gevolgd door nieuwe liberale golf met bezuinigingen, privatiseringen, decentralisering en de *participatiesamenleving*
- Onder economen: Rethinking economics (diversiteit denktradities), Mazzucato (publieke investeringen), Piketty (vermogensongelijkheid)
- Klimaat en corona crisis
- Verkiezingen 2021: iedereen tegen *neoliberalisme*
- Maar het zal lang duren en veel werk vereisen voordat het echt anders zal zijn